

Trauma Tratatului de la Trianon este încă vie. Anestezia socialistă nu a reușit să o înlăture.

Provoacă o senzație stranie evocarea momentului declanșării Marelui Război, în vreme ce în zona postsovietică, aproape de granițele Uniunii Europene, proiectul imperial pan-rusesc al lui Putin pune în pericol nu doar legitimitatea teritorială a statului ucrainean, ci și siguranța întregii regiuni. Veștile care vin dinspre Crimeea și Ucraina estică, asociate cu concepte precum anexiune, conflict etnic, secesiune sau plebiscit

Albert Apponyi (în centrul imaginii), conducătorul delegației ungare la Trianon și o demonstrație sub lozincă „Nu, nu, niciodată” a celor care nu doreau recunoașterea Tratatului de la Trianon

readuc în minte situații de acum câteva decenii. Dacă nu chiar de acum un secol, când Primul Război Mondial a condus la retrasarea cu sânge a hărții Europei. Centenarul conflagrației mondiale aprinde spiritele cu deosebire în țări precum Ungaria, a cărei populație a suferit poate mai mult decât oricare alta în Europa consecințele unui război pe care elita sa politică a dorit să-l declanșeze, iar după 1917 să-l continue, din motive de prestigiu național, fără a evalua consecințele la nivel uman și geostrategic ale iminentei înfrângerii.

PENTRU UNGARIA E GREU SĂ TREACĂ PESTE TRECUT

STEFANO BOTTONI (Universitatea din Bologna)

Budapesta, capitala Transleitaniei habsburgice, intrase în război în vara anului 1914 cu obiectivul, care avea să se dovedească o ambiție deșartă, de a-și consolida primatul în aria danubiano-balcanică și de a încununa visul unui stat național maghiar. Visele de glorie s-au năruit repede, mai întâi în fața realității dure a economiei de război, iar mai apoi, în toamna anului 1918, în fața catastrofei unei înfrân-

geri militare, la care s-au adăugat profunde convulsii politice și sociale. De câteva decenii deja, o aprinsă dezbateră istoriografică contrapune spe-

Acest text este versiunea pentru tipar a prelegerii ținute de autor la Institutul Ballassi – Institutul Maghiar din București, la 4 iunie 2014, în cadrul proiectului „Provocările diversității. Ardeleii din 1848 până în prezent”.

cialiștii maghiari și români, slovaci sau sârbi în ceea ce privește opțiunile la masa păcii și originile conflictului care a făcut ca în anul 1918 partea cea mai consistentă și motivată a elitei românești, sârbe și slovace să se mobilizeze în vederea secesiunii Ungariei, în numele autodeținerii popoarelor.

În intervalul de 30 de ani care precedă căderea monarhiei bicefale, elita politică și culturală maghiară a dezbătut

în profunzime posibilitatea de a rezolva contrastele naționale printr-o reformă federală. La începutul veacului, sociologul Oskár Jászi și alți democrați radicali erau convinși că doar o reformă după modelul cantoanelor elvețiene ar fi putut garanta supraviețuirea Ungariei. Pe de altă parte însă, *realpolitikern* maghiari precum István Tisza erau convinși de faptul că acordarea autonomiei diverselor naționalități ar fi constituit primul pas spre dezagregarea statului. Cu toate acestea, nu există nicio îndoială că antagonismele etnice și sociale din era dualismului și tendințele naționaliste și centralizatoare manifestate în politica maghiară la finele veacului al XIX-lea zguduiseră temeliile plurisecularei conviețuirii între majoritatea maghiară și celelalte componente naționale.

Durata, caracterul global și efectul „naționalizant“ al războiului asupra unor mase enorme de soldați au făcut să se ivească, în anul 1918, o situație greu de gestionat în relațiile dintre Ungaria și naționalitățile sale. La 30 octombrie, ziua revoluției democrat-burgheze și, în pragul

Oskár Jászi

formării guvernului prezidat de Mihály Károlyi, care a proclamat Republica democratică maghiară, clasa conducătoare a țării nu era pregătită pentru provocarea construirii unui stat pe baze federale. În același timp, o parte a elitei naționale non-maghiare era profund nehotărâtă în privința drumului de urmat: secesiune sau compromis cu maghiarii? Jászi, numit ministru pentru Naționalități în guvernul Károlyi, a avut diverse convorbiri în lunile noiembrie-decembrie 1918 cu liderii politici slovaci și români. Le-a

oferit acestora proiecte de configurare a unor cantoane în cadrul statului maghiar, adică exact ceea ce aceștia ceruseră fără izbândă vreme de decenii: autonomia administrativă pe baza majorității etnice locale. Însă alternativa federalistă a rămas atractivă pentru popoarele oprimate doar până în momentul în care li s-a ivit posibilitatea concretă de a stabili „propriul control politic indivizibil în teritoriu, adică crearea statelor naționale independente“, sau de a se uni cu patria-mamă din exterior.

Pe de altă parte, în perioada premergătoare conflictului mondial, elita maghiară văzuse în fortificarea caracterului maghiar al statului unica soluție viabilă în fața crescânderor tensiuni interetnice. Aceasta nu a voit însă niciodată să ia act de consecința nocivă a acestei strategii politice: agravarea înapoierii istorice a regiunilor periferice, locuite în majoritate de alte naționalități, dar cu relevante prezențe maghiare. O situație diametral opusă tumultuoasei dezvoltări cunoscute în aceeași vreme de Budapesta, împrejurimile sale și câteva zone puternic industrializate din regiunile septentrionale ale actualei Ungarii. Elita maghiară nu a știut să recunoască și să facă față acestui conflict centru-periferie și a căzut victimă propriului *hybris* (mândrie nemăsurată, supraapreciere a forțelor și libertății individului în confruntare cu destinul, în tragedia antică grecească). Când antropologul Ernest Gellner scria despre conflictul dintre imaginarul „imperiu al Megalomaniei“ și la fel de imaginara „lume rurală a Ruritaniei“, se

Mihály Károlyi (în centrul imaginii), în decembrie 1918

gândea tocmai la acel conflict iremediabil între politicile statale maghiare și maturizarea socio-politică a naționalismelor minorităților, care a condus Ungaria istorică la disoluția din anul 1918 și la dezastrul care i-a urmat.

Tratatul de Pace contrasemnat la 4 iunie 1920 de delegația maghiară în palatul Trianon de la Versailles, în apropiere de Paris, a consfințit ceea ce raporturile de forță decretaseră pe câmpul de luptă cu un an și jumătate înainte: destrămarea „Marii Ungarii” și sfârșitul visului imperial. Față de populația regatului antebelic, cea a noului stat se reducea de la 19 la 7 milioane, iar teritoriul se micșora cu peste două treimi. Ungaria a cedat Transilvania și Banatul în favoarea României; actuala Slovacia și Rutenia în favoarea Cehoslovaciei; Croația și actuala regiune Voivodina în favoarea nou constituitului Regat al Sârbilor, Croaților și Slovenilor; extremitatea vestică a țării, regiunea Burgenland, în favoarea Austriei. A pierdut accesul la Marea Adriatică, iar peste trei milioane de maghiari au devenit minorități etnice în alte state, mai cu seamă în România (1,6 milioane) și Cehoslovacia (aproape un milion). Războiul s-a soldat cu numeroase pierderi umane pentru Ungaria (un milion de morți în rândurile combatanților și victimelor epidemiei de gripă din anii 1918-1919), iar peste 300.000 de refugiați, majoritatea aparținând clasei medii urbane, se îndreptau spre Budapesta și spre alte orașe dinspre regiunile pierdute, împovărați de durere, frustrare și dorință de revanșă. Tradiționala structură economică, în care industria și agricultura se completeau și se susțineau reciproc, s-a dezagre-

István Tisza

gat prin pierderea a 70% din capacitatea productivă și a celor mai importante zone miniere și forestiere. Țara s-a transformat brusc dintr-un imperiu multinațional într-un stat mic, aproape omogen din punct de vedere etnic.

Trianon a ajuns să reprezinte – și poate mai reprezintă încă în imaginarul colectiv maghiar – mult mai mult decât un tratat de pace extrem de dur și punitiv, susceptibil să devină primejdios pentru echilibrul politic european. Pacea semnată pe tărâm francez nu a fost considerată

epilogul inevitabil al unui fapt istoric, acela al monarhiei dualiste, marcate de incapacitatea de a înțelege creșterea factorului național în Europa Centrală și Orientală. Dimpotrivă, a devenit sinonim pentru o înfrângere nemeritată.

La agravarea ulterioară a situației a contribuit contextul intern în care se consumase drama Trianonului: funesta succesiune război-revoluție-contra-revoluție, care a acompaniat „revoluția rozelor de toamnă” a radical-democraților conduși de Mihály Károlyi, guvernul bolșevic al lui Béla Kun și, în fine, în toamna anului 1919, înfrângerea Republicii consiliilor și ascensiunea la putere a amiralului Miklós Horthy, la conducerea unui regim de dreapta. Climatul de „război civil rece”, care în anii '20 a contrapus diversele facțiuni politice, cu siguranță nu a fost de natură să înlesnească o analiză obiectivă a cauzelor profunde ale înfrângerii. Horthy imputa catastrofa de la Trianon acelor „defețiști”, adică politicienilor de orientare radical-democrată, care în anii 1918-19 refuzaseră războiul în numele principiilor umanitare și al

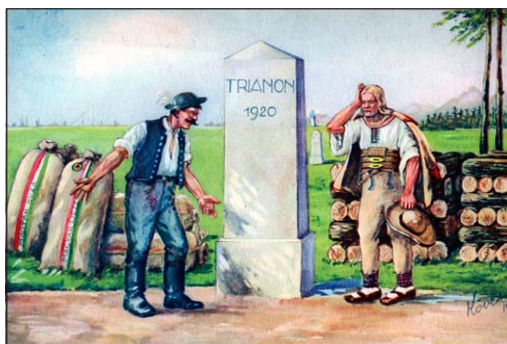

Béla Kun vorbește unei adunări

pacifismului dictat atât de convingeri personale, cât și de logica evenimentelor – soldații nu mai doreau să lupte. O opinie împărțită și de succesorii amiralului, precum István Bethlen, prim-ministru în anii 1921-31, și Pál Teleki, prim-ministru în anii 1920-21 și 1939-41, dar eminența cenușie a regimului vreme de două decenii. Trașant era și punctul de vedere

al elitei conservatoare din era lui Horthy privind rolul distructiv jucat de masele populare maghiare, rămasă în anii 1918-19 fără un reper politic solid și ajunsă în slujba „forțelor antimaghiare”. În acest raționament se amestecau elitismul tipic al nobilimii maghiare, prejudecata antisemită a celor care considerau înfrângerea drept rezultat al comploturilor „iudeo-plutomasonice” și cinicul realism al aceluia care apreciau ca fiind încă insuficient gradul de dezvoltare a populației.

Ungaria postbelică a învățat așadar prea puțin din lecțiile primite în Primul Război Mondial și a continuat să su-

Carte poștală din perioada interbelică ilustrativă pentru impactul Tratatului de la Trianon asupra opiniei publice din Ungaria

feri vreme de câteva decenii de un sindrom post-imperial. Același care după finele Războiului Rece ar fi legat Serbia, orfană de Iugoslavia, și Rusia, lipsită de hinterlandul sovietic. Politica externă condusă de Budapesta a rămas ancorată în plan retoric în pretenția de neconcepțut de a redobândi toate teritoriile cedate, deși în convorbiri particulare politicienii și diplomații maghiari abandonau maximalismul verbal și revendicau o revizuire parțială pe criteriu etnolingvistic. În plan intern, Horthy a dat viață unui „parlamentarism limitat, cu trăsături autoritare”, în care raportul guvern-parlament era regle-

mentat, precum în cazul italian al statutului albertin (Constituția din primăvara anului 1848 acordată de regele Sardiniei și Piemontului, Carol Albert), de aceleași legi adoptate în anul 1848. Sistemul bicameral de natură oligarhică prezidat de Horthy era departe atât de populismul fascist, cât și de democrația de tip occidental. Era, mai degrabă, o reuniune a notabilităților cu conotații definite drept „neobaroco”.

Politica externă a fost inițial orientată către intenția nedeclarată de a revizui tratatele de la Versailles prin ieșirea din izolarea diplomatică și din încercuirea strategică pe care i-a impus-o Franța prin Mica Înțelegerere. Din anul 1933, ascensiunea național-socialiștilor germani a stimulat o schimbare a orientării: dinspre Italia, considerată oscilantă și lipsită de fermitate, înspre Germania lui Hitler. Gyula Gömbös, prim-ministrul care încerca să fascizeze sistemul, a renunțat în anul 1934 la obiectivul reconstituirii teritoriului maghiar pre-Versailles, în schimbul unei jumătăți din teritoriile pierdute, definite pe baza criteriilor etnografice și militare. Astfel, în anii 1938-41, Ungaria a realizat parțial – prin decisiva susținere germană, italiană și sovietică – acest program „minimal” de revizuire teritorială, care obținea un consens aproape plebiscitar în rândul opiniei publice, inclusiv al opoziției de stânga.

După cum a arătat recent istoricul Ablonczy Balász, Trianonul a devenit și „locul” perfect pentru crearea unor

Delegația ungară în gara Keleti, înainte de plecarea către Trianon

legende urbane, a unor idei false și explicații simplificate menite să îndulcească pilula amară a înfrângerii și a umilirii. Spre exemplu, aversiunea personală a lui Clemenceau față de maghiari, motivată printr-un mariaj eșuat, sau folosirea de către partea română a unor tinere domnițe însărcinate să-i seducă pe delegații străini la Conferința de Pace. Un alt istoric maghiar, Miklós Zeidler, a dedicat un amplu studiu cultului memoriei teritoriilor pierdute în anii '20 și '30, de la toponimie la cântece populare, de la cercetări etnografice la monumente ale patriei mutilate, care s-au construit pe întreg cuprinsul țării. De generații, psihologii și antropologii cercetează rădăcinile sentimentului de „inimă rea“ care contagiază milioane de unguri din interiorul și din afara granițelor actuale ale țării și care se reflectă într-un procent

Gyula Gömbös, între Adolf Hitler și mareșalul Göring

ridicat de sinucideri, în alcoolism, în depresie și în acel pesimism cosmic fără leac, care face deja parte dintr-un imaginar „caracter național“ al maghiarilor.

Ce legătură are Tratatul de la Trianon și sfârșitul Primului Război Mondial cu aceste drame individuale? Chiar dacă e dificil de identificat o clară relație

cauză-efect, surprinde teribila cezură impusă de Marele Război. Tratatul de la Trianon a avut asupra maghiarilor, cu deosebire asupra intelectualilor, asupra burgheziei și clasei politice, un efect paralizant. A generat un sentiment de neputință care marchează și azi societatea maghiară. Toate cercetările întreprinse în ultimele decenii privind sentimentul național, autopercepția și percepția celorlalți asupra maghiarilor reflectă un *vulnus*, o rană care nu s-a cicatrizat pe deplin niciodată.

Chiar și în perioada comunistă, când critica tratatelor de pace din anii 1920 și 1947 era oficial interzisă, pentru a nu irita sensibilitatea țărilor învingătoare, regimul condus de Mátyás Rákosi, iar după anul 1956 de János Kádár a căutat și a aflat în activități precum sportul, artele și muzica surogatul pentru pierderea prosperității econo-

Era o dimineață frumoasă atunci când m-am suit pe vaporul care urma să mă ducă de la Viena la Pesta [1857]. Coverta era plină, societatea de pe vas era în cea mai mare parte alcătuită din unguri [...] Stăteam la marginea punții și priveam pitorescul munților împăduriți și coloanele de stâncă ce anunță apropierea Ungariei. Unii stăteau în salon, jucând cărți, alții la taifas pe covertă, în fine, alții încercau, la un pahar de vin unguresc, isprăvile gastronomice ale bucătarului navei. Deodată cineva aruncă afară o privire cercetătoare. „O văd deja!“, exclamă el în limba maternă. Atunci, ca la un semn magic, încetează orice conversație, jucătorii din salon își aruncă deoparte cărțile, ceilalți își lasă baltă fogașul, papricașul și înflăcaratul vin de Meleşner; toți se îmbulzesc pe covertă și rămân aici tăcuți, serioși, cu ochii ațintiți în depărtare. Încotro privesc cu atâta așteptare încordată aceste femei semețe, acești copii lipsiți de griji, acești moșnegi și bărbați gravi? Oare ce Dumnezeu îi poate influența pe toți în același fel? Și oare n-au mai trecut de nenumărate ori pe aici? O, ba da! Dar de fiecare dată s-au îmbulzit cu toții, tineri și bătrâni, pe covertă și au privit neclintit către acel punct care acum se apropie tot mai mult. Nu este niciun fel de stâncă pitorească, niciun fel de castel somptuos; de castele și stânci nu le-ar păsa acestor maghiari bogați, au văzut destule în Elveția și Italia, pe Valca Rinului și în Pirinei. Ceea ce începe acum să se vadă tot mai lămurit este un pârâiaș peste care trece un pod. *Acest pârâu este granița ungară.* Nu se rostește niciun singur cuvânt. Iată că deja am trecut. Unii se reîntorc la jocul de cărți, alții la masă, dar abia peste câteva minute se reia conversația [...]

(Richard Kunisch, *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia*, Editura Humanitas, 2014; fragmente)

mice și influenței politice. Compromisul kadarian cu societatea s-a bazat pe garantarea unei anumite prosperități, în schimbul unei profunde cenzuri și autocenzuri privind traumele trecutului recent; prin urmare, nu doar Tratatul de la Trianon, ci și Holocaustul evreilor maghiari sau soarta a sute de mii de prizonieri de război deportați în Uniunea Sovietică sau revoluția din anul 1956. Lupta „naționalismului burghez”, contrapus idealului „patriotism socialist”, care ar fi caracterizat omul nou al regimului, s-a manifestat la finele anilor '50 printr-o violentă campanie ideologică împotriva sentimentului naționalist. Până la finele anilor '60, tema minorităților maghiare din exterior și raporturile bilaterale cu alte democrații populare, puternic resimțită în rândul intelectualilor populiști și al multor oameni de rând, cu rude și prieteni dincolo de frontieră, a rămas un tabu la nivel oficial. Totuși, cultura kadariană se prefigura ca un amalgam ciudat de loialitate față de Uniunea Sovietică și de pro-

movare a unor elemente ale culturii naționale, precum folclorul, muzica, protejarea patrimoniului artistic și peisagistic, pe care regimul le considera valori populare non-susceptibile de manipulări politice și revendicări naționaliste.

În anii '80, Tratatul de la Trianon și „chestiunea maghiară” în Europa Centrală și Orientală au devenit o cutie a Pandorei, pe care autoritățile comuniste de la Budapesta au preferat să nu o deschidă, de teamă să nu reapară în rândul societății sentimente nicidecum ostile și greu de controlat. Totuși, între timp, tratamentul injust aplicat minorităților maghiare de dincolo de granițe, cu deosebire în România lui Ceaușescu, a contribuit la reactivarea tensiunii dintre Ungaria și celelalte țări din blocul sovietic; un conflict fără precedent și greu de înțeles pentru generații întregi, care crezuseră în puterea tauturgică a internaționalismului proletar. Conflictele interetnice ale căror rădăcini trebuia căutate în erorile săvârșite la Versailles din apro-

ximare, calcul sau ignoranță au recidivat chiar după schimbările politice din anii 1989-91. Nu erau așadar, precum credea majoritatea analiștilor occidentali, un „nou” fenomen legat de inexplicabila „regurgitare” a naționalismelor, ci pur și simplu manifestarea sentimentelor și resentimentelor ascunse, pe care deceniile de socialism le anesteziaseră, fără a le vindeca vreodată.

După avântul multipar-titismului, Ungaria democratică a dezvoltat propriile strategii de reelaborare și depășire a dramei istorice de la Trianon. Primul pas, de la finele anilor '80 la mijlocul anilor '90, a constat în mod inevitabil într-o intensă reprezentare mediatică. Tratatul de la Trianon a (re)apărut în discursul public și acest fapt nu s-a datorat doar instrumentalizării politice, ci și faptului că urmările Primului Război Mondial sunt materie vie. Peste două milioane de unguri trăiesc încă în țările limitrofe, vorbesc limba maghiară și mențin strânse legături cu Patria-mamă. Mai bine de o zecime din actuala populație maghiară are legături strânse cu teritoriile pierdute: le vizitează, le cunoaște, le percepe ca aparținându-i. Nu e vorba despre nostalgii expirate sau revanșism alterat, ci de o empatie colectivă care impune guvernelor maghiare post-1989, indiferent de coloratura politică, să se ocupe de problema minorităților maghiare, susținând solicitările lor de drepturi extinse și de autonomie culturală sau teritorială, fie și cu costul unor ciocniri de interese cu guvernele vecine.

(Continuare în p. 31)

In gara din Cluj, unguri în drum către pelerinajul de Rusalii din Harghita

bisericii ține locul unei cărți deschise, inteligibilă tuturor. Înăuntrul zidului de incintă se dezvoltă meșteșugul și arta. Călugări, orășeni sau țărani, zugrăvi, zidari, sculptori în lemn, calligrafi păstrează tradiția artei creștine și împletesc învățăminte venite din afară cu tradiția populară și viziunea lor proprie. Meșteșugul lor se îmbină îmbogățindu-se cu cel al străinilor veniți de peste munți, din Ardeal sau din Țara Românească, de peste hotare, din Rusia, Polonia, Italia, din îndepărtata Armenie, din Bizanț“.

Zidurile Mănăstirii Sucevița, foto de Kurt Hielscher

Comentariile lui Sitwell, rezultat al unui spirit de observație exact, al unei vaste culturi și unei remarcabile disponibilități intelectuale și propețimi a entuziasmului, îi prilejuiesc, nu o singură dată, un excurs asemănător în lumea artei bizantine din Europa Occidentală (Veneția, Ravenna, Palermo), de la Constantinopol, în lumea arhitecturii și artei bisericesti din Grecia, Rusia și Armenia.

(Va urma)

PENTRU UNGARIA E GREU SĂ TREACĂ PESTE TRECUT

(Urmare din p.14)

S-a văzut acest lucru și în ultimii ani, cu ocazia acordării în mod facil a dublei cetățenii unor sute de mii de maghiari de dincolo de granițe, decisă de guvernul Viktor Orbán. Măsura a fost primită cu calm relativ în Serbia și în România, state care nutresc un „proiect“ propriu de anexare/reunificare în arii extinse ale Bosniei-Herțegovina și în Republica Moldova. A suscitată însă opoziția violentă a autorităților ucrainene și mai cu seamă slovace, potrivit cărora cetățenii cu dublă cetățenie nu sunt loiali instituțiilor statului în care trăiesc și reprezintă o potențială „coloană a cincea“.

În aceeași optică a complexului Trianon poate fi ci-

tită abordarea maghiară a Uniunii Europene: entuziasă în ceea ce privește „spiritualizarea“ granițelor, liberalizarea pieței muncii, extinderea zonei Schengen la state precum România sau extinderea UE către regiunea balcanică. Cu toate acestea, reafirmarea propriei suveranități naționale, acompaniată, în viziunea actualului guvern, de o Europă a națiunilor, contrară principiului unui super-stat continental, intră în contradicție cu proiectele naționale similare și potențial concurente cu cel maghiar.

În fond, termenii dezbaterii politice din regiunea Europei Centrale și Orientale fac să răzbată încă ecoul tonurilor din perioada interbelică și ridică aceleași

semne de întrebare. Ce înseamnă și cui i se aplică principiul de autodeterminare? Până unde poate ajunge un stat în numele principiului suveranității și al non-ingerinței în afacerile interne? Ce atitudine trebuie să adopte în fața unui plebiscit secesionist?

Revenirea principiului național ar putea părea o paradoxală răzbunare a istoriei „îndelungatului“ veac XX sau o ciudățenie efemeră în lumea globalizată și post-modernă în care trăim. Oricum ar fi, cazul maghiar, deloc izolat, demonstrează necesitatea de a regândi încă o dată trecutul pentru a putea înțelege prezentul.

Versiune românească de Carmen BURCEA